
JELLEN ÉS MÚLT

Miroslav Krleža

IMPRESSZIÓK EGY RÉGEN ELFELEJTETT POLITIKAI PERRŐL

Az Alfred Diamantstein ellen lefolytatott bírósági tárgyalás, amely újabb kori politikai történelmünkben „Diamantstein-per” néven ismeretes, azoknak az *agent provocateur*ös akcióknak a sorába tartozik, amelyek az 1919—20-as időszakban a kommunista mozgalom ellen irányultak, azzal az átlátszó szándékkal, hogy az Alkotmányozó Nemzetgyűlést megelőző választási kampány folyamán kompromittálják a kommunista mozgalomnak a tömegekre gyakorolt egyre növekvő hatását. Ez a per, lefolytatási módjával, klasszikus példája egy ügyetlenül összeeskábált politikai machinációnak, amely már az ítélezés folyamán Stojan Protić kabinetjének erkölcsi és politikai szégyeníoltjává változott.

Svetozar Pribičević, annak a kormánynak a tagja, amely a Diamantstein-pert propagandacélokra szándékozott felhasználni, hogy bebizonyosodjon, miszerint az egész (1919—20-as) mozgalmat Moszkva, illetve Kun Béla pénzeli, egy 1932-ben Párizsban folytatott beszélgetésünkben (az emigrációban, ahol a halál is érte) elismerte, hogy Vitomir Korać, Stojan Protić kabinetjének jólkéti minisztere volt az a *spiritus movens*, akinek sikerült meggyőznie Milorad Draškovićot, a rendőrminisztert, hogy ez a per a kommunisták mindennemű iratását fel fogja számolni Horvátországban. Ő (Svetozar Pribičević, saját szavai szerint, emlékezetből idézem) úgymond — „alapjában kétlette ezt, de Vitomir Korać erősködésére végül is engedett, noha személyesen meg volt győződve, hogy a bizonyítóanyag mint jogi alap semmi esetre sem tekinthető elég biztos jogi együtthatónak a per sikerére nézve”.

Mivel szubjektíve is érdekelt ez a dolog (mert a vádirat a *Plamon*-t is megemlíttette, mint amit szintén Kun Béla pénzelt), vállaltam a párt-sajtó riporterének szerepét, és ily módon a tárgyalóteremben, a Nova Ves-i helyőrségi börtön épületében töltöttem el a főtárgyalásnak mind a négy napját (1920. március 26., 27., 29. és 30.), a riportjaimnak jó részét azonban a cenzúra lefoglalta. Egy régi szekrényből, egészen véletlenül, kiesett a napokban egy jegyzetfüzetem (közönséges iskolafüzet), amelybe a tárgyalóteremben, a helyszínen, a tárgyalás idején lejegyeztem

a benyomásaimat, és most ezekből a régi, negyven-egynéhány év előtti feljegyzésekből közlések néhány részletet.

Szürke és szürke minden. Szürke égbolt, szürke fellegek, szürke szobák, szürke tetők szürke hó alatt, szürke világítás, szürke minden, csupán a szürke uraságok, a szürke Nova Ves-i ítélőszék bírónak bársony nyakkendői sötétkékek, sötét gyászszínek, mint a violaszín, gyászos violaszín pármai ibolyák. A bíró urak, a bádogcsengettyűkkel és vállbojtokkal felékesített, sújtásokkal és paszományokkal teleaggatott magas rangú tisztek sötét violaszín bársony nyakkendői fölött, a hadosztály mennydörgő uraságainak marcona, kérlelhetetlen, szürke ábrázata fölött, a szürke falon, két szürke ablak között, amelyeken át látni, hogyan csöpög a szürke havas eső — ott fenn, aranykeretben, szürke üveg alatt egy minden jel szerint lovassági tábornok élénkvoros, rikító voros huszáratillában, hermelinnel a vállán, fehér kócsagtollal ékesített csákó alatt. A háromnevű nép önállóságának szimbóluma, ama nép önállóságáé, amely isten akaratából Királyává választotta ezt a lovassági tábornokot, mert ez a Király nem király, hanem Stuart Mill Fordítója, úgyszólván Bakunyn típusú szocialista és lázadó, helyesebben Republikánus a Trónon.

Itt, a katonai hadosztály-Tribunál előtt, egy szürke szobában egy szürke emberke, Csontváz Frédi úr, nyomorult lélek, vékony vászon kiskabátban, sűrű sötét göndör hajú, vérszegény aszténiás, sápadt képű és törekeny testecske, amely nincs több negyvenöt kilónál, egy huszonhárom éves ember, akinek selymes, halk hangja olyan melegen, olyan líraian szól, mintha egy zavart és izgatott kamaszfiú állna itt a bíróság előtt, és nincs szív, amely meg ne lágyulna a szerencsétlen fiatalember szájalmas történetén, amikor éppen arról beszél, hogyan keveredett bajba, csupán mert szereti az édesanyját...

Legelőször is: ez az ember a németen kívül egyetlen nyelven sem bír, horvátszerbül akadozva beszél, a magyar szavakat pedig valamilyen bizarr szláv akcentussal ejti, állítólag újvidéki vagy temesvári születésű, Pesten élt, de minden jel arra vall, hogy sem személyazonosságát, sem polgári foglalkozását nem állapították meg.

Miről is van szó?

A mi kedves Frédink, alias Walter, alias Alfred Diamantstein, Moses Diamantstein fia, az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlása után Pesten maradt, saját bevallás szerint — „munka nélkül”, és így „arbeitslos” személyesen felkereste a „Vörös Arttilát”, a kommunista diktátort, Kun Bélát, hogy juttassa álláshoz, mert „nincs miből megélnie, és el kell tartania az édesanyját”.

Kun Béla, aki abban a pillanatban fontos haditeendőkkel volt elfoglalva, akkor, amikor két fronton dúltak az ütközetek, Kassa körül, illetve Szeged és Szolnok között, a főhadiszállásán fogadta őt, a „Korpskommandó”-jánál, és személyes utasításokat adott neki, hogy az ő személyes levelével jelentkezzen Nikola Matuzovičnál, majd az Zágrábban összeköti Nikola Kovačevićyal, Nikola Kovačević segít neki fölvenni

a kapcsolatot Vladimir Čopićtyal és Sima Miljušsal, ezek pedig mint fegyelmezett bolsevisták alárendelik magukat Frédinek, mint Kun Béla fő politikai megbízottjának. A magyar diktátor eme stratégiai-politikai utasításának megfelelően Frédi azonnal hozzálátott feladata teljesítéséhez, és így a volt császári és királyi vezérkari tiszttel, Joseph (Josip) Metzgerrel és a maga elvtársaival, Vlado Čopićtyal és Sima Miljušsal négy századot szervezett azzal a szigorúan meghatározott céllal, hogy 1919 augusztusában fegyverrel elfoglalják a zagrábi helyőrséget, hogy megszállják mindenekelőtt a postát, a pályaudvart, a vasúti igazgatóságot és minden más középületet, különösen a bankokat, hogy szocializálják a tőkét, majd hogy letartóztassák az SZHSZ királyi uralom kiemelkedő képviselőit, hogy likvidálják őket, hogy ellenőrizzék a teljes pártsajtót (az *Istinától* a *Plamenig*) stb., stb. és e célból ő, a maga programja alapján mintegy 50 000 koronát osztott szét, pontosan úgy, amint következik: Sima Miljušnak 11 200 koronát, Drobninak 10 000 koronát, August Cesarecnek a Plamen részére 10 000 koronát és Metzger századosnak 12 000 koronát, összesen 43 200 koronát.

Annak bizonyítására, hogy ő ennek a nagystílű lázadásnak a szervezője, amelynek a terv szerint likvidálnia kellett volna Horvátországban a királyi uralmat, és ily módon a horvát szovjetek élén esetleg kiszakítani Horvátországot az SZHSZ Királyság testéből, annak bizonyítására, hogy a koronatanú az igazat mondja és tanúsítja, a katonai hadosztály-bíróság kivizsgáló szerve egyetlen anyagi bizonyítékként Frédi jegyzetfüzetét vette alapul, egy vékony, zsebnaptár alakú könyvecskét, amelyben a 43 200 koronás összeg Frédi tulajdon kezével és ceruzájával volt bejegyezve és elkönyvelve. Ez a 43 200 koronás összeg szolgált a magas katonai ítélőszék szabad bírósági meggyőződése szerint fő és egyetlen bizonyítékul a felkelés kirobbantásának eszmei és erkölcsi-politikai motívumára nézve. Ennek a felkelésnek az egész országot tervszerűen a kommunista forradalom tüzebe kellett volna vetnie, de Frédi eme ceruzával tett feljegyzésén kívül a bíróságon egyetlen más, bármimemű hitelt érdemlő dokumentum nem került bemutatásra. A zagrábi rendőrségnek az utolsó pillanatban sikerült lelepleznie az összeesküvést, és így, előzetes letartóztatásba helyezve Frédit, megakadályozta a katasztrófa bekövetkezését, Frédi pedig szintén előzetesen, rendőrkézre jutásának pillanatában feltárta az egész összeesküvést. Míg szinte minden perbeli vádlottársát a kivizsgálás során véresre, agyba-főbe verték, Frédihez, mint a fő és leginkább felelős bűnönhöz, egyúttal pedig mint egyetlen koronatanúhoz is, saját bevallása szerint hozzá sem nyúltak, mivel ő, ahogy ő maga a bíróság előtt hangsúlyozta, idejekorán megbánta tettét és belátva tévedését, beismert minden beismerni valót, így most eme magas ítélőszék előtt tisztán és ártatlanul áll, mint egy olyan ember, aki az utolsó pillanatban mégis eleget tett hazafias kotelességének, és így elejét vette egy katasztrófának, amely a világot fenyegette.

*A főtárgyalás a Nova Ves-i helyőrségi börtönben
1920. III. 26-án délelőtt 9 orakor*

A napóleoni háborúk idején, a schönbrunni lékétől a bécsi kongresszusig (1915), amikor Karlovac és Samobor a francia császársághoz tartozott, a Száva pedig Zágráb alatt osztrák—francia határ volt, ebben az épületben volt elhelyezve a karlovaci kadétiskola. A Kaptolon, a Nova Ves-i katedrális árnyékában, a kanonoki kúriák és a Kozarska utcai kuplerájok között ebből az udvarból mar egy egész százada, szünet nélkül katonai kürt hangjai visszhangzanak, jelezvén, hogy valakinek a császári határőr egyenruhája gailérjáról ietépik a csillagokat, hogy valakit felhúznak a karcsú akasztófára vagy rövid úton, katonapuskából leadott dízsörtűzzel küldik a másvilágra.

A vádirat a következőket terheli: Milan Čopić senji illetőségű ápolót, 26 éves, Vladimir Čopić senji illetőségű végzős joghallgatót, 20 éves, Joseph (Josip) Metzger, a főparancsnoksághoz beosztott császári és királyi lovassági századost, 36 éves, Kopčilović Stevant, a császári és királyi hadsereg törzsőrmesterét, 31 éves, Sima Miljuš Lušci Palanka, Sanski Most-i (Bosznia) illetőségű joghallgatót, 26 éves, Nikola Pupavac okučani, Nova Gradiška-i kereskedősegeder, 22 éves, Mihajlo Todorović tomaševaci (Szlavónia) illetőségű személyt, személyazonossági adatok nélkül, valószínűleg kezelt, „elmebeteg személy”, 25 éves. A bíróság elnöke Vesović bírósági ezredes, történelmi személyiség, államügyész a szaloniki perben.

Alfred Diamantsteint azzal terheli a vádirat, hogy már 1917-ben aktívan tevékenykedett a kommunista bolsevik szervezetek keretében Magyarországon, hogy Zágrábba utazott, hogy magyar pénz és magyar századok révén lázadást robbantson ki a hadseregben, hogy megdöntse az SZHSZ-alkotmányt, hogy szovjeteket alakítson Horvátországban, és mint ilyen, 1919 tavaszán, mint eme akció fő szervezője a többi vádlottal egész sor, a tételes törvényekbe ütköző büntetendő osekedetet hajtott végre, ilyen és ilyen törvéncikkely és így tovább.

Alfred Diamantstein, saját bevallása szerint munka nélkül maradt Budapesten, és így Kun Bélához fordult, „mert nem volt miből élnie”. Kun hadi „Korpskommandó”-jánál Kun Bélától személyesen egy írásos meghagyást vett át, mely szerint forduljon a jugoszláv kommunisták frakciójához, mégpedig Nikola Matuzovičhoz, ő majd összeköti az akkor Zágrábban tartózkodó Metzger századossal. Együttesen négy századot állítottak fel meghatározott feladattal. Metzger századosnak, akit még a háborúból ismert, az egész tervről rejtjelezett levelet juttatott el a magyar királyi várlovassági ezredes, Szentkirályi Pál révén, aki Metzger-nél a megegyezés szerint Adak jelszóval jelentkezett Diamantstein Szedgről írt levelével. Ezt a levelet egy bizonyos, Sima Miljuš csapatából való Ilančić vitt át Metzgernek Eszékre, de mivel nem találta ott, a levél a rendőrség kezére jutott, majd nyoma veszett, így a bíróság nem

rendelkezik ezzel a bizonyítékkal mint az igazság anyagi bizonyítékával.

Ki ez a Szentkirályi Pál?

Szentkirályi Pál muraközi születésű, Matuzovičtyal együtt harcolt Kun Béla Vörös Gárdájában Adak Pál álneven, ő jött küldöncként és jelentkezett Frédi Walternél a rejtjeles levéllel, mert Frédi Walter, alias A. D. rejtjeles levelek útján érintkezett a különböző emberekkel, a bizonyító anyagból azonban csupán néhány arab nyelvű röpirat maradt, úgyhogy ezek az arab röpcédulák az egyetlen anyagi bizonyíték Frédi Walter propagandaapparátusának szubverzív tevékenységére nézve. Az egyik esküdt kérdésére, hogy miért vannak ezek a röpcédulák arab nyelven nyomtatva, Frédi spontánul ezt feleli: „ezek a boszniai törököknek íródtak, akikkel Metzger százados mint katonai szakember különösen számolt, mert Metzger egy időben a háborúban egy bosnyák zászlóalj parancsnoka volt, és a törökökkel háborúzott Doberdónál és Caporettonál”.

Amikor Metzger századost kérdezik, hogy ő miként vélekedik erről, akkor ő először is egy szót sem ért abból, amiről ez az alak beszél, „er versteht ja keine einziges Wort”,¹ amikor pedig lefordítják neki Diamantstein szavait, akkor megvetéssel elutasítja, amit az állít, mert ő, elvből, sohasem bocsátkozott volna hasonló kísérletekbe bosnyák csapatokkal, „und diese Kreatur da is ein blöder Hund”.²

Diamantstein azt állítja, hogy Metzger századossal annak lakásán, a Dalmát utca 9. szám alatt találkozott, és ott nagyobb összegű pénzt adott át neki, a százados pedig szemmel láthatóan megörült ennek az összegnek. „Mennyi volt?” Frédi nem emlékszik rá, de elegendő volt arra, hogy Metzger néhány megbízható századot szervezzen „rohamzászlóaljbeli embereiből”. Metzgernek, a személyek pontos felsorolásával, 153 megbízható legény állt rendelkezésére a honvédlaktanyából, valamint Kopčilović őrmester és bizonyos Vučetić és annak fivére révén egy aeroplán is. Ez a század csak Metzger százados parancsára várt, hogy akcióba lépjen, és az akcióhoz parancsnokként csatlakoznia kellett volna Szentkirályi Adak Pálnak, a Kun Béla-sereg őrnagyának is tizenkét muraközi csendőrből álló csapatával; a volt császári és királyi százados, Košak, aki akkor SZHSZ-szolgálatban volt Eszéken, Kopčilović őrmester révén értesítette Metzger századost, hogy 42 láda MG³-munícióval és 25 láda közönséges gyalogsági lőszerrel rendelkezik. Metzger századosnak, aki az SZHSZ Királysággal, illetőleg Jugoszláviával szembeni elvi gyűlölete miatt minden akcióra kész volt, csak jelt kellett volna adnia a felkelésre, amelynek 1919 augusztusában kellett volna kitörnie.

A Metzger századossal folytatott beszélgetésben, melynek során a százados hangot adott annak a véleményének, hogy a szervezetet ki kell terjeszteni a Parasztpártra is, mert a Parasztpárt hatalmas paraszttömegekkel rendelkezik, Frédinek az a benyomása támadt, hogy Metzger százados „a legjobb helyre került legmegfelelőbb ember”, és hogy mint katonai szakértő jól van informálva a helyzetről, ezért „egész biztosan tudja, mit csinál”. A Metzger századossal való kapcsolatát Frédi a sa-

ját állításán kívül semmivel sem tudja igazolni. A szembesítéskor kitart az 1919 szeptemberében felvett rendőrségi jegyzőkönyvekben szereplő eredeti vallomása mellett, miszerint Metzger feltétel nélkül a felkelés kirobantása mellett döntött.

Metzger replikája: „Ezek ostoba agyszüleményei egy közönséges senkiházinak, egy közönséges csirkefago közönséges hazugságai!” Minek robbantana ki Metzger Zágrábban felkelést Diamantstein pénzén, ha bizonyítani tudja, hogy meghívták Hollandiába a gyarmati csapatok kiépítő tisztjének, és minek neki ez a mizéria, ha gazdagon fizetett karrierre van kilátása a gyarmatokon? „Ennek a kistíllú rablónak a pénze, az ezerkétszáz korona még borraivalónak sem elég rendőrségi ügynököknek.”

Metzgernek, akit az 1918-as fordulat után, októberben letartóztattak, és egészen 1919 tavaszáig börtönben maradt, senkivel sem volt semmilyen kapcsolata ebben az országban, mivel egészen véletlenül rekedt itt a Monarchia összeomlásának pillanatában, egyik-másik vádlottat pedig csak itt, a helyőrségi börtönben, letartóztatottként ismerte meg. Metzger határozottan kijelenti, hogy „nem bolsevik és semmiképp sem lehetne az, mert mi köze neki az ilyen deklasszált alakokhoz á la Diamantstein, amikor személyes kapcsolatban volt Károly császárral, és ha nem omlott volna össze Ausztria, őt Mária Terézia-renddel tüntették volna ki...”

Metzger még a vizsgálóbíró előtt tett régi vallomásának megfelelően ismételtén kijelenti ez előtt az ítélszék előtt is, hogy tökéletesen mind-egy számára, felakasztják-e őt ezek a szerb tiszt urak vagy sem, „ob mich die Herren da aufhängen werden oder nicht, mir ist das ganz egal”⁴ mivel ő egy illegális bíróság előtt kénytelen felelni, amelynek működésében ő nem ismeri el a kompetens bírósági fórum semmilyen attributumát, „ja, woher und wieso komme ich überhaupt dazu, dass ich hier sitze wie ein Trottel?”⁵ A kivizsgálás során már számtalan esetben kijelentette, hogy nem beszéli nyelvünket, hogy a vádiratnak nevezett egész értelmetlen zagyvaságból és a tanúvallomásokból egy szót sem ért, hogy a bíróság vádlott-társainak egyetlenegy vallomását sem adta át neki fordításban, hogy a bíróság nem engedélyezi, hogy anyanyelvén beszéljen, és most is emelt hangon, határozottan tiltakozik minden ellen. Alfred Moses Diamantsteint még mint izraelita hitvallású császári és királyi Rechnungsunteroffizier⁶ ismeri az orosz frontról, és deklasszált helyzetben találkozva Diamantsteinnel, ő ennek az alaknak mintegy kétezer koronát kölcsönzött. Metzger, Frédivel való szembesítésekor: „Ich verstehe kein Wort, der Bengel lügt, ich kann nichts dafür, aber dieser Schuft da ist ein unverschämter Lügner, und fährt der Schuft so weiter fort, so hau' ich ihm eine herunter.”⁷ Mindketten kitartanak vallomásuk mellett, ahogyan az a nyomozás során 1919. X. 9-én felvett jegyzőkönyvben áll.

Alfred Diamantstein vallomásai elsősorban Čopić Vladimirt terhelik. „Megtudta Čopićról, hogy az illegális szervezet legfontosabb tagjainak egyike. Meggyőződése szerint Čopić a mozgalom szellemi vezére: őt e

célből mint az agitátoriskola tanárát, Marx és Bakunyin hívét közvetlenül Oroszországból küldték ide.” „Čopić a jugoszláv légió disszidense, mert nem akart felesküdni I. Péter király öfelségére, 1918 óta pedig Moszkvában magas rangú bolsevik tisztségviselőként tevékenykedett.”

Vlado Čopić szerint Diamantstein egy megvásárolható szerencsétlen figura, egy deklasszált osztrák számvevő tiszthelyettes, akit a pénzen kívül az égvilágon semmi sem érdekel, aki nem örül semminek sem, csak a pénznek, ez „a laktanyák és bankok megrohamozásáról” szóló mese pedig közönséges csalás. Semmi másról nem beszéltek Diamantsteinnel, mint közönséges *geseft*ről, mert csak azért férközött a párt soraiba, hogy valamilyen hasznot húzzon belőle. Diamantstein nem „bolsevik”, hanem szélhámos, akinek egyetlen jelmondata ez volt: „ha lesz pénz, nem marad el a siker sem . . .” Ő ezt a rendőrségi agent *provocateurt* egy félkegyelmű szélhámosnak tartotta, és az ilyenfajta dilettánsokkal, akik a bolsevizmust „rántott csirkének” tartják, ő sohasem szándékozik komolyan együttműködni.

Frédi Sima Miljušt is terheli mint ultrabolsevikot és az illegális szervezet fővezérét. „Sima milliókkal rendelkezett, kisezer helyre küldött pénzt, azt állítva, hogy pénz nélkül senki sem hajlandó csinálni semmit, hogy az emberek önzők és kíméletlenek. Sima teljesen átadta magát a bolsevizmusnak, testestül-lelkestül, azt hirdeti, hogy kész feláldozni az életét is a bolsevizmusért, ha szükség lesz rá . . .”

Sima Miljuš, a katonai börtönökben és táborokban internáltként való, évekig tartó sínylődése után (ugyanebből a helyőrségi börtönből szabadult a fordulat idején, 1918 októberében) haloványan, beteg kazamata-sápadtsággal, fakó arccal, emelkedett hangon, bújkáló, alig észrevehető ironikus mosollyal: „Ez mind hazugság, messze van még az utolsó felvonás, amikor életet kell áldozni . . .”

III. 27-én, délelőtt 9 órakor

Nagyon ócska ponyva, ha egy ilyen félírástudó diamantsteini nyomorult a motívumait az „anyának” nevezett közismert témára írt legszentimentálisabb variációval indokolja. „Csak az édesanyja miatt bocsátkozott ez a Frédi kalandba”, hogy „gondoskodjon édesanyja életéről”, de az anyának ezt a motívumát a legátlátszóbb és teljesen összefüggéstelen ellentmondások szövik át. Mert Frédi, saját bevallása szerint, tekintélyes összegekkel rendelkezett, a pénzt tetszőleges joga alapján igen szűkmarkúan osztogatta, és jóllehet magára, saját szükségleteire viszonylag sokat költött, mégis rendkívül megörült, „amikor a szerb katonai misziónál havi 3600 koronás járadékot biztosíthatott édesanyja számára, még mielőtt visszatért volna az országba”. „Ő, személy szerint, Öfelsége hívének vallja magát” (a vörös huszáratillában feszítő lovassági tábornokénak, aki ma uralkodói magasából uralja ezt a cs. és kir. helyőrségi ítélőszéket, Vesović ezredes feje fölül), és „mint Öfelsége lojális híve,

amit tudott, és ami előtte ismeretes volt, mindent elmondott már a zágrábi Petrinje utcai Királyi Rendőrkapitányságon 1919. VIII. 2-án tett vallomásában”, azaz teljes tizenkét nappal azelőtt, hogy a felkelésnek ki kellett volna törnie. Ő mindenben „ideális ember és hazafi, nem pedig bolsevik”. „Magyarországon, német nyelven írt ajánlólevele alapján a Külügyi Népbizottságon nyert elhelyezést, a kommunista külügyminiszter, Pór Miksa alatt, Pest, Rózsa utca 61. alatt, Zágrábba pedig, az Ilica utca 55. alá, a párt helyiségeiben Kun Béla írásbeli meghagyásával érkezett a program szerint.”

„Mi volt a programja?”

Frédri már Pesten „arra a meggyőződésre jutott, hogy Kun Béla az emberiség legrondább fekélye”, és mivel kezdettől fogva elvi ellensége volt minden bolsevik koncepciónak, ő „azzal a kizárólagos szándékkal bocsátkozott ezekbe a dolgokba, hogy bűnözőket és betörőket leplezzen le”. Csupán azért akart beférkőzni ezekbe a szervezetekbe, „hogy leplezze, majd feljelentse és bíróság elé juttassa őket, és sajnálja, hogy ez nem sikerült neki, mert idő előtt letartóztatták”. „Ma, mindezek után, mégis örül, hogy letartóztatták, és hogy csak a letartóztatásban kezdett el beszélni, mert ha a megelőzés szándékával saját szakállára elárulja ezt az összeesküvést, akkor a kommunista szervezet halálra ítélte volna őt, és az ultrabolsevikok, mint amilyen Orača, Čopić, Miljuš vagy Steva Kopčilović, megölték volna, mint egy kutyát.” Még Magyarországon kétkedni kezdett a bolsevizmusban, és egyedüli hibája az, hogy túl lassan dolgozott. Őbenne is ugyanúgy már kezdettől fogva kétkedtek, ez ügyben tessék utánanézni bizonyos Grubornak, akinek igazolnia kell, hogy feljelentette őt a szervezetnél mint kommunistaellenes elemet, de jelenleg is, itt a börtönben, halállal fenyegetik. Arra a kérdésre, hogy ki fenyegeti, így válaszol: „A Belgrád Centrále és minden vidéki fiókja Sima Marković és Filip Filipović alatt.” Bizonyos Rafajlović, az ötödik ezred katonája is megfenyegette, és ő tudja, hogy ezek az ultrabolsevikok meg akarják ölni Svetozar Pribičevićet. Az első naptól kezdve biztos volt abban, hogy le fogják tartóztatni, de ő megbékélt azzal, hogy így kell lennie, mert ez megfelelt neki. 115 000 koronát költött el saját szükségleteire, a *Plament* pedig senki sem olvassa, mert semmilyen irodalmi értékkel nem bír. Az első naptól kezdve érthetetlen volt számára, hogy Metzger százados valójában miért működik együtt bolsevikokkal, mivel Metzger monarchista, karlista, a Habsburg-restauráció híve, „Kronenorden- és Leopoldsorden-träger és k. u. k. Umstürzler”.⁸

A bíró urak közül, a bíróság elnökével az élükön (az esküdtek között pedig ott ül egy őrnagyi rangú volt császári és királyi hadbíró is, aki ugyanennek a császári és királyi helyőrségi bíróságnak bírójaként tegnap még I. F. J. alatt császári akasztófával fenyegette ennek a pernek egyik fővádlottját, Sima Miljušt, amikor az 1917—18-ban ebben a császári és királyi börtönben osztrák hazaárulóként ült) senkinek sem jut eszébe megkérdezni magától vagy ettől a Fréditől, hol vannak az anyagi bizo-

nyftékaik ennek a zagyva, hamis logikájú képzeletnek az alátámasztására, amely egy olyan közönséges zavart fikciótól származik, aki az ő unintelligens személyiségének minden hisztérikus kapacitását meghaladó *agent provocateur*i szerepbe csöppent.

Frédi már a Petrinje utcai Királyi Rendőrkapitányságon 1919. IX. 17-én felvett jegyzőkönyvben elismeri, hogy provokátori szerepet játszott, „mert köztudott, hogy minden konkrét akció megghiúsításának szándékával vállalta a provokátori szerepet”. Most azzal vádolják, hogy Kun Béla ügynöke, és a bíróság előtt fel szeretné olvasni a védekezését, a védőbeszédét, s annak ellenére, hogy a bíróság ezt nem engedélyezi, ő mégis kihúzza zsebéből a kéziratot, és itt, ez ítélszék előtt mégis elkezd olvasni.

„1919. III. 19-ig Párkányon dolgozott, a fimoosztályon, de mivelhogy az édesanyja éhezett, úgy döntött, hogy valami pénzt fog keresni az édesanyja számára. Még Pesten kapcsolatba került a jugoszláv katonai misszióval, de az, amikor Kun Béla hatalomra került, sajnos, távozott az országból. Semmi szín alatt sem akart belépni a Vörös Hadseregbe. Az események történelmi bizonytalanságától megzavarodva egy nagystílu akcióra szánta el magát, és a tervét, ezt a megbízható tervet ajánlotta bizonyos jugoszláv tényezőknél, de hogy kiknek, azt még a bíróság előtt sem árulhatja el, ám a tervet papíron nagyon szépen kidolgozta.”

A sötétrózsaszín bársonygalléros uraságok egyike: „Mindez nagyon szép, kiskomám, de semmi köze ehhez a dologhoz, beszélj csak te nekünk a tárgyalásról és ezekről a vádlottakról, hogy is volt az veled és ővelük!”

Az úgy volt, hogy Frédi megegyezett ezzel a titokzatos jugoszláv rendőrségi tényezővel, hogy „amennyiben vállalja ezt a feladatot, akkor az édesanyja Újvidéken 1500 koronát fog kapni mindaddig, amíg ő ezt a munkát végzi, és ezek szerint ő bizonyítani tudja, hogy nem bolsevik ügynök” (ezt különösen hangsúlyozza), „mivel meggyőződése szerint soha nem volt bolsevik, sem gondolatban, sem tetteiben, és az, amit 1919. VIII. 2-án beismert, nem igaz, mert a bolsevizmus nem utópia, hanem bűnözés . . .”

Ülnek a bíró urak a gálában feszítő lovassági tábornok arcképe alatt, hallgatják ezt a hazafijukat, „aki mindig a jugoszlávságért fáradozott”, és aki ma is „a jugoszláv állapotok konszolidálásán kíván fáradozni,” aki véletlenül keveredett ebbe a kalandba, és olyan vád szól ellene, mintha aktívan tevékenykedett volna a kommunista mozgalomban, valójában pedig semmi mást nem akart, mint a nép soraiban a népért dolgozni, mert ő igaz hazafi, és nem áruló! Ideológiailag ő valójában Korać miniszter híve, és kitart amellett, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt vezetősége, amely a legális vezetőség szerepét játssza, valójában illegális. és hogy ezek a bolsevikok itt a bíróság előtt nem politikusok, hanem bűnözők!

— Térj a tárgyra, kiskomám, elég ebből!

— Még csak két oldal . . .

És így Frédi olvassa tovább nyomorúságos vallomását, a bíró urak, a magas hadosztálybírótság esküdt urai pedig unatkozva hallgatják, teljesen passzívan, lelki közönnyel.

— Meggyőződésből voltam provokátor, és büszke vagyok arra, hogy szolgálatot tettem a hazámnak, és egyetlen bűnöm: az, hogy nem jelenttem föl magam előbb, abból a becsületes szándékból fakadt, hogy mindent leleplezzek, amit meg is tettem a bíróság előtt. És íme, még ma is, édesanyám a Matuzović típusú alakok túsza, az én érdemem pedig az, hogy felszámoltam az illegális mozgalmat.

Vlado Čopić idegesen arra kéri a bíróságot, hogy ezt a vallomást csatolják a jegyzőkönyvhöz, és mint bizonyítékot hitelesítsék, de a bíróság ezt elveti, természetesen formai okokból, mert a bíróság nem engedélyezte, hogy Frédi felolvassa vallomását.

Frédit három hónap börtönre ítélték, és csendben, idillikusan éledegelt azután mint nyugodt és lojális állampolgára ennek az országnak, névtelen vidéki titkárként vagy adótisztviselőként, de hogy mi történt vele ebben a háborúban, és hogy él-e még, ki tudná megmondani?

Vlado Čopić és Sima Miljuš életét áldozta a bolsevizmusért, saját zászlóik alatt estek el, Metzger százados pedig Metzger alezredeként lépett el a politikai színtéren Jankapuszta körül. Holland gyarmati katonai kiképzőtiszt helyett terroristák kiképzőtisztje lett Jankapusztán. Attól függetlenül, hogy minden fővádoltat felmentettek, a *Plamen*ről, amelynek további kiadását az utolsó horvát bán, nemes Mihalović, Bach 1851-ből származó pátense alapján 1919 augusztusában betiltotta, még évekig azt írták, hogy Kun Béla sajtóorgánuma volt, amelyet a magyar kommün érdekeinek szolgálatában indítottak, pénzéltek és nyomtattak.

(Narodna armija, XVIII / 1961. / XII. 22. / 1168 st. 10—11 o.)

TALÁLKOZÁSOM DIAMANTSTEINNAL 1919 kora tavaszán

Délután két óra tájt megszólal az ajtócsengő. Fölállok a szülői asztaltól, az ebéd mellől. Az ajtó előtt egy ráncos, nyomorúságos, zavart, sajnálatra méltó figura.

— Jó napot!

— Jó napot, tessék.

Pestről érkezett a fickó, fontos ügyben, de Sima nincs Zágrábban . .

— Nem találja Simát, de melyik Simáról van szó?

— Miljušról! Beszélnie kell vele, elutazott, az öregasszony nem tudja, mikor jön haza.

- Milyen öregasszony?
- Akinél lakik.
- És az hol van?
- Palmotićeva 12.

Az, hogy ez az ember tudja, hogy Sima a Palmotićeva 12. alatt lakik (a futárok szigorúan bizalmas titkos szálláshelyén), veszélyes mérge cseppjeként ragadt meg a fülemben, és ettől a pillanattól kezdve mindennel szemben, amit erről az „elvtársról” később hallani lehetett, elutasítóan gyanakvó maradtam, olyannyira, hogy nem sikerült neki még egyszer találkoznia velem.

- És ki adta meg magának ezt a címet?
- Tuna.
- Melyik Tuna?
- Tomašić.
- És ön mikor érkezett Pestről?
- Pár napja.
- Vagy úgy, és Tunát honnan ismeri?
- A *Színházi kávéház*ból.
- Jó, de mit tehetek én önért? Ön azért jött ide Pestről, hogy én megmondjam magának, hol van Sima?

— Dehogy, hisz maga a *Plamen* szerkesztője!

Látom, az ember ragaszkodik ahhoz, hogy beszélgessem velem, és ennek érdekében kitartó, mint az alamizsnáért esdő koldus. Kellemetlennek tűnt, hogy beengedjem, ezért megkértem, engedje meg, hogy befejezzem az ebédet — édesanyámnál ebédelek —, kérem, sétáljon egyet, csak néhány perc az egész.

Öt perc múlva találkozunk, a gesztenyefasor alatt vár a 9-es szám alatt, a bejáratnál. Elmormogta a nevét (úgy hiszem, azt mondta, Walternak hívják), hogy fontos feladattal érkezett Pestről, egyenesen Kun Bélától. Üdvözlétet hoz számomra Ljustinátnól, Matuzovićtól és Pór Miksától.

Mint derült égből, egyszerre Kun Béla, Matuzović, Ljustina, Pór Miksa (a külügyminiszter), majd a *Plamen*, majd Tuna Tomašić és csekélységem, gyönyörű együttes ennek a Waiter úrnak a vezényletével, akinek Tomašić elárulta a szigorúan bizalmas Palmotićeva 12. alatti címet.

- És Simát ismeri?
- Természetesen.
- De ha nincs itthon, hol ismerte meg?
- Belgrádban.
- Vagy úgy, maga Belgrádból érkezett, nem pedig Pestről?
- Nem, Újvidékről, ott él az édesanyám.
- És ki mondta magának, hogy az anyámnál étkezem?
- Tuna Tomašić.
- És Tomašićyal ön találkozni szokott?
- Igen, Cesareccal vacsoráztunk együtt . . .

Most még ez a vacsora is Cesareccel, tehát minden konspiratíván, Cesarec pedig semmit sem mondott nekem erről a vacsoráról, és így a beszélgetés mind zavarosabbá és kiismerhetetlenebbé válik.

Így gondolkozom: „Tuna megmondta neki, hogy anyámnál ebédelek, de miért éppen Tuna mondta volna meg neki ezt, és honnan tudja Tuna, hogy hol lakik Sima, Kun Bélának erről a tutárjáról pedig hogyhogy nem szólt nekem egy szót sem?” Üdvözletet Ljustina, Kun Bélától is üdvözlöttem hoz számomra, rosszul beszélt horvátul, de amikor azt javasoltam, hogy fordítsuk magyarra a szót, ugyanúgy dadogni kezd — látható, hogy nem tud jól sem magyarul, sem németül. A magyar más-salhangzókat különös lágy ejtéssel képezi, nem tesz különbséget köztük, mintha szlovák vidékről származna, egy primitív, aki mindkét nyelvet az utcán tanulta, ezért megkérdezem, hova valósi.

— Újvidéki.

— És hogy jött most Pestről?

— Leszerelték mint katonát, Rechnungsunteroffizierként⁹ szolgált a Dolomit-hegységben.

A beszélgetés során, hogy végül megállapítsam, mit akar tőlem, fojtott hangon, konspiratíván válaszol, hogy fel kell venni a közvetlen kapcsolatot a *Plamen* szerkesztőségével, annak a speciális feladatnak megfelelően, amelyet Kun Bélától személyesen kapott.

— Hol találkozott Kun Bélával?

— A Korpskommandónál, az Andrassy utcában.

Egyszer csak, egy befejezetlen mondatot félbeszakítva, váratlanul, idegesen, gyors léptekkel egyenes vonalban átsietett a bejárattal szemközti oldalra a Frangepánhoz címzett fogadó elé és onnan folytatta útját a Medulić utca irányába.

Meglepetésemben megálltam, hogy lássam, hova vágatott el oly idegesen, amikor, íme észre sem vettem, hogy a Színház tér felől a rendőrfőnök, Josip Vragović közeledik. Ezt a Vragovićot a háború alatt mint egyfajta liberálist, koalíciópárti darabontot, Bogdan Stopar ismerősét volt alkalmam megismerni, zűrzavaros antantofil beszélgetések a háború alatt Ausztria elkerülhetetlen összeomlásáról. Vragović üdvözli, majd amikor elhalad, Diamantstein visszasettenkedik a bejárattól, szemmel láthatóan izgatottan. Kérdelem, miért szökött át oly hirtelen a túloldalra, „hogy ez az alak”, mondja, „ne lásson meg bennünket együtt...”¹⁰

Az összes zűrzavaros adat után ez a jelenet még inkább felizgatott, se nem beszél horvátul, sem a magyarban nem tökéletes, aztán újvidéki születésű, de Belgrádból érkezik, ott megismerkedett Simával, de Pór Miksától van megbízatása, és mindez megerősítette azt a gyanúmat, hogy egy zavaros, mindenképpen bizonytalan személyről van szó, ez a momentum pedig, ahogy elkerülte a rendőrfőnökkel való találkozást, olyan fogas kérdés volt, amelyre nehéz volt válaszolni. Logikus lett volna, hogy megkérdezzem, hogy lehet az, hogy ismeri a rendőrfőnököt, aki épp ezekben a napokban lett az *ad interim*,¹¹ amikor alig pár napja, hogy megérkezett Pestről, Belgrádból vagy Újvidékről, és már ismeri a rend-

őrség főnökét. Am ezt a kérdést egyszerű gyanakvásból, konspiratív ösztönrel elhallgattam, s attól a pillanattól kezdve végleg megingott a bizalmam. Úgy tűnt, hogy egy *agent provocateurrel* beszélek. Beteges, kusza és ostoba volt minden.

Végére megkérdeztem, nagyon röviden és taitózkodón, mit akar tőlem.

— Sürgősen beszélnie kell Simával, mondjam meg neki, Zágrábban van-e Sima vagy sem.

Ezt válaszoltam neki: „Ha ismeri Tunát” (ami éppúgy fölöttébb gyanús adat volt a számomra), „akkor majd én megüzenem Tunának, hogy jelentkezzen nála, mégpedig holnap tizenegykor a Színházi kávéházban, majd ott találkozik Tunával és tőle megtudhat mindent, amire kíváncsi, ha az Tuna számára ismeretes.”

Ezt a találkozást követően Alfred Diamantsteinnal nem voltam sem közvetlen, sem közvetett kapcsolatban. Mindez, amit Matuzović utasítására a zágrábi színtéren Vlado Čopićyal és Simával kapcsolatban tett, százszázalékban gyanús ügynek tűnt előttem. Anarchista támadásra szövetkezni a Posta és a Háromegy Királyság királyi horvát országos kormánya ellen egy kifejezett karlistával, Metzger századossal, aki karlista voltát cseppet sem titkolta, sőt ellenkezőleg, lépten-nyomon fennhangoztatta — igencsak oktondi tervnek tűnt a számomra. Pesti sugallatra volt mindez kivitelezve — *more hungarico*¹². De míg Pesten egy menthetetlenül elvesztett háborúról, az osztrák—magyar imperialista hatalom széthullásáról, a hatalmas, többé-kevésbé osztályöntudatos, kiéhezett proletártömegek lázadásáról volt szó, addig itt nálunk, Horvátországban, az ország egyik részében uralkodó forradalmi helyzetben, ahol a demobilizált vesztes tömegek mentalitása uralkodott el, a politikai erők helyzete, mentalitása és viszonyai, a háborús szerb győzelemre való tekintettel lényegesen különböztek a magyarországiakétól.

(Kézirat 1976-ból)

Túri Gábor fordítása

Megjelent: Miroslav Krleža: *Dnevnik* (u V tomova) című könyvében. III. kötet (1933—1942), 461—475. o.

NIŠRO Oslobođenje Sarajevo (OOUR Izdavačka djelatnost: Ekskluzivni izdavač djela M. Krleže) — Suizdavač: IKRO „Mladost” Zagreb.

Jegyzetek

- ¹ egyetlen szót sem ért
- ² ez a kreatúra pedig egy ostoba kutya
- ³ (Manschinengewehr) géppuska
- ⁴ „hogy felakasztanak-e engem itt az urak vagy sem, számomra ez teljesen mindegy”
- ⁵ „igen, honnan és hogyan jövök én egyáltalán ahhoz, hogy itt üljek, mint holmi ügyefogyott?”
- ⁶ számvevő tiszthelyettest
- ⁷ „Egy szót sem értek, ez a gazfickó hazudik, nem tehetek semmit ellene, de ez a senkiházi egy szégyentelen hazudozó, és ha így folytatja, lekeverek neki egyet.”
- ⁸ „a Korona- és a Lipótrend tulajdonosa és cs. és kii. felforgató”
- ⁹ számvevő tiszthelyettesként
- ¹⁰ Amikor Očakkal beszélgettem erről az A. D.-nal való találkozásomról és erről a jelenetről, hogy miként hagyott íaképnél egy mondat közepén, és a rendőrfőnök közeledtét látva hogyan surrant át a bejáratnál szemközti oldalra, Očaknak eszébe jutott, hogy a Diamantsstein-re vonatkozó rendőrségi anyagot átnézve felfedezte, hogy azt rögtön Zágrábba érkezése után letartóztatták valami apróság, valami pénzsikkasztás miatt. Elképzelhető, hogy akkor ismerte meg a rendőrség főnökét is, és amikor konspiratív ügyben velem akadt dolga — hogy ne kompromittálja magát azzal, hogy a társaságomban mutatkozik —, egyszerűen kerekelt oldott. Mielőtt ezek a körülmények a tudomásomra jutottak volna, az a túloldalra való átsurranása számomra teljesen érthetetlen maradt.
- ¹¹ ideiglenesen
- ¹² magyar szokás szerint